

ФУҚАРОЛИК ПРОЦЕССИДА АЛОҲИДА ТАРТИБДА ИШ ЮРИТИШ: МИЛЛИЙ ВА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА

Давлатжон ХАБИБУЛЛАЕВ

профессор

юримдик фанлар номзоди

Тошкент давлат юримдик университетини

Тошкент, Ўзбекистон

davlat.xabibullayev@mail.ru

Аннотация

Мазкур мақола фуқаролик суд ишларини юримдикнинг бир тури сифатида алоҳида тартибда иш юримдик тушунчаси, аҳамияти ва турларига бағишланади.

Таянч сўзлар: фуқаролик судлари, суд орқали химояланиш, алоҳида тартибда иш юримдик, фуқаролик процесси, фуқаролик процессуал қонунчилиги, фуқаролик суд ишларини юримдик, суд ҳужжатлари.

ОСОБОЕ ПРОИЗВОДСТВО В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ: НАЦИОНАЛЬНЫЙ И ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ

Давлатжон ХАБИБУЛЛАЕВ

профессор

кандидат юримдикских наук

Ташкентский государственный юримдикский университет

Ташкент, Узбекистан

davlat.xabibullayev@mail.ru

Аннотация

Данная статья посвящена понятию, значению и видам особого производства, как разновидности гражданского судопроизводства.

Ключевые слова: гражданские суды, судебная защита, особое производство, гражданский процесс, гражданское процессуальное законодательство, гражданское судопроизводство, судебные акты.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган суд-ҳуқуқ ислохотларидан кўзланган асосий мақсад – фуқаролар ва ташкилотларнинг бузилган ҳуқуқлари ва қонун билан қўриқланадиган манфаатларининг суд орқали химоясини таъминлаш ҳамда суд ҳокимияти мустақиллигини қафолатлашдан иборат. Ҳозирги кунда судлар томонидан фуқаролик ишлари ўз вақтида тўғри ҳал қилинмоқда. Бу борада суд статистик маълумотларига эътибор қаратадиган бўлсак, биргина алоҳида тартибда қўриладиган ишлар бўйича кўриб ҳал қилув қарори чиқарилган ишлар Республика бўйича 2018 йилда 45051 тани ташкил этган бўлса, шундан 42435 таси тўлиқ қаноатлантирилган,

741 таси рад этилган, 856 таси бўйича иш юритиш тугатилган, 1019 таси бўйича ариза кўрилмай қолдирилган, 2019 йилда ушбу кўрсаткич 28636 тани ташкил этиб, булардан 26854 та иш қаноатлантирилган, 580 таси рад этилган, 367 таси бўйича иш юритиш тугатилган, 835 таси бўйича ариза кўрилмай қолдирилган, 2020 йилда ушбу кўрсаткич 19112 тани ташкил этиб, булардан 17757 та иш қаноатлантирилган, 376 таси рад этилган, 242 таси бўйича иш юритиш тугатилган, 737 таси бўйича ариза кўрилмай қолдирилган. 2021 йилнинг 9 ойи давомида ушбу фаолиятда мазкур кўрсаткич 15454 тани ташкил этиб, булардан 14041 та иш қаноатлантирилган, 367 таси рад этилган, 218 таси бўйича иш юритиш тугатилган, 828 таси бўйича ариза кўрилмай қолдирилган. Мазкур статистик маълумотлар шундан далолат берадики, алоҳида тартибда кўриладиган ишларнинг йилдан-йилга камайиши кузатилган [13]. Юқоридаги маълумотлардан кўриниб турибдики, аксарият ҳолларда мазкур турдаги ишлар суд томонидан тўлиқ қаноатлантирилган. Шу билан бирга, айрим ҳолларда ишларни кўришда судлар томонидан қонунни қўллашда хатоликларга йўл қўйилмоқда. Биринчидан, судга тааллуқли бўлмаган аризаларни иш юритишга қабул қилиш ҳоллари ҳам учраб турибди. Ҳар доим амалда фақат маълум ҳуқуқий оқибатларни келтириб чиқарадиган фактларнигина белгилаш, тегишли ҳужжатларни судсиз тартибда олиш ёки йўқотилган ҳужжатларни тиклаш мумкин бўлмаслиги тўғрисидаги мажбурий шартга риоя қилинмайди. Иккинчидан, алоҳида тартибда кўриладиган ишлар бўйича ишнинг ҳақиқий ҳолатини тўлиқ аниқланмаслиги, далилларни етарли даражада текширилмаслиги, манфаатдор шахслар ишда иштирок этишга жалб қилинмаслиги, оқибатда қатор ишлар бўйича фуқароларнинг аризаларини қаноатлантириш тўғрисида асоссиз ҳал қилув қарорлари чиқарилишига сабаб бўлмоқда. Шунинг учун, фуқаролик суд ишларини юритиш турларидан бири сифатида алоҳида тартибда иш юритиш ва бу борадаги суд амалиётини ўрганиш, хорижий давлатларда алоҳида тартибда кўриладиган ишларнинг турлари ва уларни судда кўришнинг процессуал механизмларини таҳлил қилиш нуқтаи-

назаридан мазкур масала ҳозирги кунда фуқаролик процессуал ҳуқуқи фанидаги долзарб мавзулардан бири ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси фуқаролик процессуал қонунчилигига кўра алоҳида тартибда иш юритиш фуқаролик суд ишларини юритиш турларидан бири ҳисобланади. Фуқаролар ва ташкилотларнинг ҳуқуқлари ва қонун билан кўриқланадиган манфаатларини ҳимоя қилишда судлар томонидан алоҳида тартибда иш кўриш тушунчаси, аҳамияти ва унинг турлари тўғрисида юридик адабиётларда бир қатор фикрлар билдириб ўтилган. Жумладан, Ш.Ш.Шорахметов фикрича, алоҳида тартибда кўриладиган ишларда – ҳуқуқ тўғрисида низо бўлмагани туфайли тарафлар, яъни жавобгар, даъвогар, учинчи шахслар ҳам бўлмайди, фақат ўз муддаосини айтиб, судга мурожаат қилувчи аризачигина ва бошқа манфаатдор шахсларгина бўлиши мумкин. Шунинг учун ҳам алоҳида тартибда кўриладиган фуқаролик ишларида баъзи фуқаролик процессуал нормаларнинг, масалан, шерик иштирокчилик, тегишсиз тарафни тегишли тараф билан алмаштириш, келишув битими ва шу каби процессуал ҳаракатларга оид нормалар қўлланилмаслиги мумкин [14].

Ҳуқуқшунос олим Э.Эгамбердиев фикрича, алоҳида тартибдаги ишларда даъволи ишлардагидек тарафлар бўлмайди. Тарафларнинг бўлмаслигига асосий сабаб, бундай ишларда ҳуқуқ тўғрисидаги низонинг бўлмаслигидир. Шахсларнинг қонуний манфаатларини судда ҳимоя қилишнинг процессуал воситаси судга мурожаат қилган шахснинг оддий аризаси ҳисобланади. Ариза билан судга мурожаат қилган шахс бу турдаги суд ишларини юритишда манфаатдор шахс деб юритилади [12].

Бошқа юридик адабиётда ҳам алоҳида тартибда иш юритишда аризачида бошқа шахсдан ҳеч қандай талаби бўлмайди, шунинг учун ҳам тарафлар бўлмайди, яъни даъвогар ва жавобгар деб таъкидланади [4].

В.В.Ярков ва В.П.Воложанинлар алоҳида тартибда иш юритишда ҳуқуқ тўғрисида низо бўлмайди, ишни қўзғатувчи шахс аризачи деб номланади. Шунингдек, алоҳида тартибда иш юритишда қарши даъво бериш, тарафни

алмаштириш, келишув битими тузишнинг имконияти бўлмайди деб таъкидлашади [2].

Е.А.Борисова фикрича ҳам алоҳида тартибда иш юритиш бир томонлама иш юритиш ҳисобланади [3].

В.В.Аргунов фикрича, алоҳида тартибда иш юритиш низосиз иш юритиш деб номланиб, унда субъектив ҳуқуқ тўғрисида низо бўлмайди [4].

Юқоридаги ҳуқуқшунос олимларнинг фикрларидан келиб чиқиб айтиш мумкинки, алоҳида тартибда кўриладиган ишларда ҳуқуқ тўғрисида низонинг йўқлиги ва бунинг натижасида тарафларнинг мавжуд бўлмаслиги бу туркумдаги суд ишларини юритишнинг мустақил тури сифатида эътироф этишга асос бўлади.

Алоҳида тартибда кўриладиган ишларнинг турлари Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодексининг 293-моддасида кўрсатилган. Унга кўра, суд томонидан алоҳида иш юритиш тартибда кўриладиган ишларга қўйидагилар киради:

- 1) юридик аҳамиятга эга бўлган фактларни аниқлаш тўғрисидаги;
- 2) болани фарзандликка олиш (бундан буён матнда фарзандликка олиш деб юритилади) ҳақидаги;
- 3) фуқарони бедарак йўқолган деб топиш ва фуқарони вафот этган деб эълон қилиш тўғрисидаги;
- 4) фуқарони муомала лаёқати чекланган ёки муомалага лаёқатсиз деб топиш ҳақидаги;
- 5) шахсни ғайриихтиёрий тартибда психиатрия стационарига ётқизиш тўғрисидаги ёки унинг ушбу муассасада ётиши муддатини узайтириш ҳақидаги;
- 6) шахсни сил касаллигига қарши кураш муассасасининг ихтисослаштирилган бўлимига ғайриихтиёрий тартибда ётқизиш тўғрисидаги ёки унинг ушбу муассасада ётиши муддатини узайтириш ҳақидаги;

7) вояга етмаган шахсни тўлиқ муомалага лаёқатли деб эълон қилиш (эмансипация) тўғрисидаги;

8) мол-мулкни (ашёни) эгасиз деб топиш ҳақидаги;

9) тақдим этувчига деб берилган ҳужжатлар йўқолган тақдирда, улар бўйича ҳуқуқларни тиклаш (чақириб иш юритиш) тўғрисидаги;

10) йўқолган суд ишини юритишни тиклаш тўғрисидаги.

Бу борада хорижий давлатлар фуқаролик процессуал қонунчилигини ўрганадиган бўлсак, уларда алоҳида тартибда кўриладиган ишларнинг кенгайтирилган турини кўришимиз мумкин. Масалан, Россия Федерацияси ФПКнинг 262-моддасида суд томонидан алоҳида тартибда кўриладиган ишлар турлари сифатида қуйидагилар кўрсатилган:

1) юридик аҳамиятга эга бўлган фактларни аниқлаш тўғрисидаги ишлар;

2) болани ўғил (қиз) қилиб олиш;

3) фуқарони бедарак йўқолган деб топиш ва фуқарони ўлган деб эълон қилиш тўғрисидаги ишлар;

4) фуқарони муомала лаёқати чекланган ёки муомалага лаёқатсиз деб топиш тўғрисидаги, ўн тўрт ёшдан ўн саккиз ёшгача бўлган вояга етмаганнинг даромадларини мустақил тасарруф этиш ҳуқуқини чеклаш ёки маҳрум этиш тўғрисидаги ишлар;

5) вояга етмаганни тўла муомалага лаёқатли деб эълон қилиш (эмансипация);

6) кўчар ашёни эгасиз деб топиш ва эгасиз кўчмас ашёни муниципал мулк ҳуқуқи деб топиш тўғрисидаги ишлар;

7) тақдим этувчига деб берилган қимматли қоғозлар ёки ордерли қимматли қоғозлар йўқолган тақдирда, улар бўйича ҳуқуқларни тиклаш тўғрисидаги ишлар (чақириб иш юритиш);

8) *бу банд 2015 йил 15 сентябрда ўз кучини йўқотган (фуқарони мажбурий равишда психиатрия стационарига ётқизиш ва мажбурий психиатрия кўриги ўтказиш тўғрисидаги ишлар);*

9) фуқаролик ҳолати актларига тузатиш ва ўзгартишлар киритиш тўғрисидаги ишлар;

10) нотариал ҳаракатлар ёки уларни бажаришни рад этиш юзасидан аризалар тўғрисидаги ишлар;

11) йўқотилган суд иш юритувини қайта тиклаш тўғрисидаги аризалар бўйича ишлар [11].

Хитой Республикаси Фуқаролик процессуал кодексининг 15-боби “Алоҳида тартибда кўриладиган ишлар”га бағишланган. Хусусан, Хитой ФПКнинг 177-моддасига кўра, ушбу бобнинг қоидалари сайловчининг мақомига оид ишларга, бедарак йўқолган деб топиш ёки вафот этган деб эълон қилиш тўғрисидаги ишларга, фуқарони муомалага лаёқатсиз деб топиш ёки муомала лаёқатини чеклаш тўғрисидаги ишларга, мулкни эгасиз деб топиш тўғрисидаги ишларга, келишув битимларини тасдиқлаш тўғрисидаги ишларга ва мажбуриятларнинг бажарилишини таъминлашга оид ҳуқуқларни амалга ошириш тўғрисидаги ишларга нисбатан қўлланилади. Ушбу бобда қоидалар мавжуд бўлмаган тақдирда, ушбу Кодекс ва бошқа қонунларнинг тегишли қоидалари қўлланилади [5].

Беларусь Республикаси ФПКнинг 361-моддасида алоҳида тартибда кўриладиган ишларнинг куйидаги турлари кўрсатилган:

1) юридик аҳамиятга эга бўлган фактларни аниқлаш;

2) фуқарони бедарак йўқолган деб топиш ва фуқарони ўлган деб эълон қилиш;

3) фуқарони муомала лаёқати чекланган ёки муомалага лаёқатсиз деб топиш, шунингдек фуқарони муомалага лаёқатли деб топиш ёки муомала лаёқати чекланганлигини бекор қилиш;

3-1) фуқаронинг қимор ўйинлари, виртуал қимор ўйинхоналарига бориш ва қимор ўйинларида иштирок этишини чеклаш тўғрисида;

4) вояга етмаганни тўла муомалага лаёқатли деб эълон қилиш (эмансипация);

5) кўчар ашёни эгасиз деб топиш ва кўчмас нарсага коммунал мулк ҳуқуқини тан олиш тўғрисида;

5-1) фойдаланилмаётган транспорт воситасини эгасиз деб эътироф этиш ва уни тегишли маъмурий-худудий орган мулкига ўтказиш тўғрисида;

6) меросни эгасиз деб топиш тўғрисида;

7) тақдим этувчига деб берилган ҳужжатлар бўйича ҳуқуқларни тиклаш;

8) шахсни ғайриихтиёрий тартибда стационарга ётқизиш ва даволаш, стационарга ётқизиш ва даволаш муддатини узайтириш;

9) фарзандликка олиш;

10) Беларусь Республикаси Жиноят кодексининг 117-моддаси иккинчи қисмининг 5-бандида назарда тутилган ҳолатлардан ташқари, вояга етмаган шахсларни махсус ўқув-тарбия муассасалари ёки махсус даволаш ва таълим муассасаларига жойлаштириш, вояга етмаганларни махсус ўқув-тарбия муассасаларидан махсус даволаш-тарбия муассасаларига ўтказиш, вояга етмаганларнинг ушбу муассасаларда суд томонидан белгиланган муддат тугагунга қадар мазкур муассасаларда қолишини тўхтатиш ёки ушбу муддатни узайтириш, шунингдек вояга етмаганларни қабул қилувчи-тақсимловчи бинога жойлаштириш, вояга етмаганларни қабул қилувчи-тақсимловчи бинода бўлиш муддатини узайтириш, вояга етмаганларни вояга етмаганларни сақлаш жойларидан озод қилиш;

11) фуқарони тиббий-меҳнат диспансерига юбориш, фуқарони тиббий-меҳнат диспансерига бўлиш муддатини узайтириш, фуқарони тиббий-меҳнат диспансерига бўлиш муддатини қисқартириш тўғрисида [6].

11) фуқарони тиббий-меҳнат диспансерига юбориш, фуқарони тиббий-меҳнат диспансерига бўлиш муддатини узайтириш, фуқарони тиббий-меҳнат диспансерига бўлиш муддатини қисқартириш тўғрисида [6].

Озарбайжон Республикаси ФПКнинг 305-моддасида алоҳида тартибда кўриладиган ишларнинг қуйидаги турлари кўрсатилган:

305.1.1. юридик аҳамиятга эга бўлган фактларни аниқлаш тўғрисидаги ишлар;

305.1.2. фуқарони бедарак йўқолган деб топиш ва фуқарони ўлган деб эълон қилиш тўғрисидаги ишлар;

305.1.3. фуқарони муомала лаёқати чекланган ёки муомалага лаёқатсиз деб топиш тўғрисидаги ишлар;

305.1.4. кўчар мулкни эгасиз деб топиш ва кўчмас мулкка давлат мулки ҳуқуқини тан олиш тўғрисидаги ишлар;

305.1.5. тақдим этувчига деб берилган қимматли қоғозлар ёки ордерли қимматли қоғозлар йўқолган тақдирда, улар бўйича ҳуқуқларни тиклаш тўғрисидаги ишлар (чақириб иш юритиш);

305.1.6. шахсни психиатрия стационарига мажбурий равишда ётқизиш тўғрисидаги ишлар;

305.1.7. фуқаролик ҳолати далолатномалари дафтарларидаги ёзувларнинг нотўғрилигини аниқлаш тўғрисидаги ишлар;

305.1.8. нотариал ҳаракатлар ёки уларни бажаришни рад этиш юзасидан шикоятлар бўйича ишлар;

305.1.9. болани (қиз) асраб олишни белгилаш тўғрисидаги аризалар бўйича;

305.1.10. шахсни наркологик тиббиёт муассасасига мажбурий жойлаштириш тўғрисида;

305.1.11. оилавий зўровонлик қурбонига узоқ муддатли ҳимоя ордери бериш тўғрисидаги ишлар;

305.1.12. солиқ тўловчи ёки суғурталанган жисмоний шахсни ёки юридик шахснинг ижро этувчи органи раҳбарининг мамлакатдан чиқиб кетиш ҳуқуқини вақтинча чеклаш тўғрисида;

305.1.13. шахснинг Озарбайжон Республикаси фуқаролигини йўқотган деб топиш тўғрисида;

305.1.14. терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш доирасида активларни музлатиш;

305.1.15. банк мажбуриятларини ихтиёрий равишда реструктуризация қилиш тўғрисида;

305.1.16. ахборот Интернет ресурсига киришни чеклаш тўғрисида [7].

Шунингдек, бошқа бошқа давлатларининг, хусусан, Латвия [8], Қирғизистон [9], Арманистон [10] давлатларининг фуқаролик процессуал қонунчилигида ҳам алоҳида тартибда кўриладиган ишларнинг турлари алоҳида моддада ўз ифодасини топган.

Юқоридагилардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, кўплаб хорижий давлатларнинг фуқаролик процессуал қонунчилигида алоҳида тартибда кўриладиган ишларнинг турлари қамрови миллий фуқаролик процессуал қонунчилигимизга қараганда кенгроқ эканлигини, ҳозирги кунда кундалик ҳаётимизда учраётган айрим муаммоларни суд тартибда ҳал этишнинг процессуал механизми яратилганлигини кўришимиз мумкин. Хорижий давлатлар ижобий тажрибасидан келиб чиққан ҳолда келгусида Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодексининг 293-моддасига алоҳида тартибда кўриладиган ишлар сифатида “фуқаронинг қимор ўйинлари, виртуал қимор ўйинхоналарига бориш ва қимор ўйинларида иштирок этишини чеклаш, фуқарони тиббий-меҳнат диспансерига юбориш, фуқарони тиббий-меҳнат диспансерида бўлиш муддатини узайтириш, фуқарони тиббий-меҳнат диспансерида бўлиш муддатини қисқартириш, оилавий зўровонлик қурбонига узоқ муддатли ҳимоя ордери бериш тўғрисидаги ишлар, солиқ тўловчи ёки суғурталанган жисмоний шахсни ёки юридик шахснинг ижро этувчи органи раҳбарининг мамлакатдан чиқиб кетиш ҳуқуқини вақтинча чеклаш тўғрисида, шахснинг Ўзбекистон Республикаси фуқаролигини йўқотган деб топиш тўғрисида, терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш доирасида активларни музлатиш, банк мажбуриятларини ихтиёрий равишда реструктуризация қилиш тўғрисида, ахборот Интернет ресурсига киришни чеклаш тўғрисидаги ишларни” киритиш мақсадга мувофиқ. Мазкур турдаги ишларни алоҳида тартибда кўриб чиқиладиган ишлар сифатида фуқаролик процессуал қонунчилигида

белгиланиши, шахсларни мазкур ҳолатлар билан боғлиқ ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда қонун билан кўриқланадиган манфаатларини суд орқали ҳимояланишнинг процессуал механизмини амалда таъминлаш имкониятини беради. Шунингдек, ушбу турдаги ҳолатлардан келиб чиқадиган кўплаб салбий психологик, жисмоний ва ижтимоий оқибатларнинг олдини олишга замин яратади.

Фойдаланилган адабиётлар:

- 1.Гражданское процессуальное право России. – Москва: Былина. 1996. – 250 с.
- 2.Гражданский процесс. Учебник //Отв.ред. проф.В.В.Ярков. 3-е. изд. перер.и доп. – Москва: БЕК, 1999. – 379 с.
- 3.Гражданский процесс. 2-е.изд. испр. и доп. //Под.ред. проф. М.К.Треушников. – Москва: Спарк, 1998. – 306 с.
- 4.Гражданский процесс: учебник. 5-е издание, переработанное и дополненное. //Под ред. М.К.Треушникова. – Москва: Статут, 2014. – 284 с.
- 5.Гражданский процессуальный кодекс КНР // http://www.pkulaw.cn/fulltext_form.aspx?Db=chl&Gid=297379
- 6.Гражданский процессуальный кодекс Республики Беларусь. <http://pravo.kulichki.com/vip/gpk/index.htm>.
- 7.Гражданский процессуальный кодекс Республики Азербайджан http://continent-online.com/Document/?doc_id=30420065#pos=1855;-52.
- 8.Гражданский процессуальный кодекс Республики Латвия. <http://cld.privatelaw.ru/snglaw/snglaw.htm>.
- 9.Гражданский процессуальный кодекс Кыргызской Республики: <http://lawlib.freenet.uz/laws/kyrgyz/gkkg1/congkkg.html>.
- 10.Гражданский процессуальный кодекс Республики Армения http://www.jguard.ru/images/attaches/230/GPK_Armenia.txt.

11.Комментарий к гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации. <http://www.kodeks37-.ru/noframe/inf-nalog?d&nd =901839130&nh=1>.

12.Эгамбердиев Э. Ҳуқуқ ҳимоясининг процессуал воситалари // Фуқаролик процессуал қонунчилиги ва суд ислохотлари: илмий-амалий анжуман материаллари. – Тошкент: ТДЮИ, 2005. – 136 б.

13.Фуқаролик ишлари бўйича судларнинг 2018-2020 йиллар ва 2021 йил 9 ойлик фаолият яқунларининг асосий кўрсаткичлари // https://stat.sud.uz/file/2021/fib/fib_2021_9.pdf.

14.Шорахметов Ш.Ш. Ўзбекистон Республикасининг фуқаролик процессуал ҳуқуқи. – Тошкент: Адолат, 2001. – 326 б.

15. Шорахметов Ш.Ш. Фуқаролик ишларини судда кўришга оид процессуал ҳужжат намуналарига шарҳ. – Тошкент: ТДЮИ, 2005. – 231 б.

16. Шорахметов Ш.Ш. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодексига шарҳлар. – Тошкент: ТДЮИ, 2010. – 639 б.